

A. E. Kersten, A. F. Manning, ed., *Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1919-1945. Periode C 1940-1945, V, 1 juli-15 december 1942* (Rijks Geschiedkundige Publicatiën Grote Serie 203; 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1987, xcvi + 828 blz., f125,-, ISBN 90 6890 195 8).

Wederom is een zeer informatief en bekwaam uitgegeven deel uit de RGP-serie bronnen voor de Nederlandse buitenlandse politiek beschikbaar gekomen: ruim 450 documenten, kort maar adequaat geannoteerd, voorafgegaan door een nuttige inleiding en een Engelstalige *List of Documents* met korte samenvattingen en gevolgd door enkele bijlagen en een personen- en een zakenindex, zodat men goed de weg kan vinden. Zoals in de knappe samenvattende inleiding ook wordt duidelijk gemaakt stond het buitenlands beleid van de Nederlandse regering te Londen in toenemende mate in het licht van de na-oorlogse internationale verhoudingen, de positie van Nederland daarbij en de na-oorlogse zaken meer in het algemeen (veelal zat daaraan een buitenlands-politiek aspect). Tussen de, overigens vaak ook heel boeiende, diplomatieke en ambtelijke stukken zitten af en toe, meestal uit andere dan officiële overheidsarchieven afkomstige, documenten die een meer persoonlijke kijk op de situatie geven. Niet zelden zijn dat de juweeltjes uit deze uitgave. Onbetwist hoogtepunt is wat mij betreft document 37, persoonlijke aantekeningen van Van Kleffens met betrekking tot het bezoek van koningin Wilhelmina aan president Roosevelt op 12 juli 1942. Omdat deze al eerder in de overigens zo teleurstellende mémoires van Van Kleffens zijn afgedrukt blijft een citaat daaruit hier achterwege. Dat men zich in de ambtelijke en ministeriële top enigszins zorgen maakte over de gang van zaken tijdens dat bezoek van de koningin aan de Verenigde Staten blijkt bijvoorbeeld uit een geheim en persoonlijk memorandum van de secretaris-generaal van algemene oorlogvoering A. H. J. Lovink voor Gerbrandy. Lovink schreef onder meer: 'Ik heb den indruk, dat HM sinds Haar aankomst in Amerika geheel in de sfeer der wispelturige Amerikaansche publieke opinie is gebracht en Haar thans de overtuiging is geschonken, dat zij met een Koninklijk politiek woord als bij toverslag de richtlijnen van de Amerikaansche na-oorlogse politiek inzake Nederlandsch-Indië in onzen geest kan kristalliseren. Indien er gegronde redenen bestonden dat zulks inderdaad mogelijk was, dan zou eenig risico kunnen worden aanvaard, doch ik twijfel daaraan. Mocht men deze laatste meening deelen, dan is HM de figurante in een propagandatooneel met als toeschouwers 500 vertegenwoordigers van alle Staten van Amerika uit alle groepen van de bevolking en een perstribune met tientallen Amerikaansche persvertegenwoordigers, waaronder zeker een aantal die wel eens willen hooren, wat de 'gekroonde emigratie' heeft te zeggen om daaruit goede munt (copie) te slaan'.

Opnieuw dus boeiende leesstof en tegelijk een waardevol hulpmiddel voor wetenschappelijk onderzoek.

J. C. H. Blom

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, Xb, eerste helft, *Het laatste jaar*, II ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1981, vii + 763 blz., ISBN 90 247 9117 0); *Idem, Ibidem*, Xb, tweede helft ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1982, 765-1543 blz., ISBN 90 247 9148 0).

Dit tweede deel in twee banden over het laatste oorlogsjaar is opnieuw een deprimerende geschiedenis van dood en verderf. In het eerste deel werden de invasie in Normandië, dolle

dinsdag en de slag om Arnhem beschreven, voortekenen van de bevrijding. Over het deel van Nederland waar de Duitsers stand hielden daalde eerst nog een lange nacht, de zwaarste oorlogswinter van allemaal. Op de van hem bekende manier—veel details; een heldere verhaallijn voor wie de tijd en de moeite neemt alles te lezen; omwille van de duidelijkheid nogal wat herhalingen en verwijzingen naar wat eerder uit de doeken is gedaan — zet de Jong uiteen hoe de chaos daar om zich heen greep. Bijna geen enkele overheidsdienst functioneerde nog naar behoren, waardoor vooral bij de zwakkeren, maar niet alleen bij hen, de zorg om het naakte bestaan allesbeheersend werd. Koude, ziekte en voedselgebrek, het laatste deels moedwillig door de bezetter veroorzaakt als sanctie vanwege de op 17 september 1944 uitgeroepen spoorwegstaking, brachten onnoemelijk leed en dreven naar De Jongs schatting ruim 22.000 mensen de dood in. Jacht werd gemaakt op mannen en jongens die nodig waren voor het graven van verdedigingswerken. Links en rechts richtten de Duitsers vernielingen aan, meestal bij wijze van straf voor tegenwerking en verzet. In het hele land kreeg de repressie van de illegaliteit nog stuitender vormen. Standrechtelijke executies met of zonder aanzien des persoons waren aan de orde van de dag. De bezettende macht zelf begon geleidelijk te desintegreren. Wehrmacht, SD en Reichskommissariat werkten in toenemende mate langs elkaar heen, of elkaar ronduit tegen, en verloren steeds meer hun greep op de loop der dingen. Alleen het middel van de pure terreur reesterde tenslotte nog om de situatie een schijn van gezag en orde te geven. Ook bij de Nederlandse collaborateurs en meelopers groeide de angst voor de toekomst. In het laatste oorlogsjaar hingen sommigen van hen de huik naar de wind en trachtten wanhopig zichzelf een later van pas komend verzetsverleden te bezorgen. De door De Jong in dit deel geschetste betrekkelijke bestuurlijke en politieke wanorde in het bevrijde Zuiden zou een beeld van totale fysieke, materiële en morele ontreddering hebben kunnen completeren, als er niet een massa heldenmoed, opoffering, burgerzin, fatsoen en moreel besef — ook van bepaalde Duitsers — tussen de beschrijvingen van primitief gedrag door was gedocumenteerd. Wat deze recensent betreft ligt daarin een deel van De Jongs kracht. Hij is expliciet in zijn normstelling, maar op een wijze die ruimte laat voor een evenwichtige benadering van alles wat tegen die normen indruiste of er zich niet eenvoudig mee laat beoordelen. Waarde diepte van de menselijke ziel moet worden gepeild, houdt de auteur zich in en laat hij feiten voor zichzelf spreken, waarbij op de meeste inktzwarte bladzijden ook een lichtpunt verschijnt.

Wat hier te noemen van het vele waaraan dit boek aandacht schenkt? De Jong laat geen enkel zijpad onbewandeld, zolang het als onderdeel van de geschiedenis van het Nederlandse volk in de oorlog kan worden beschouwd. Bij dat Nederlandse volk hoorden ook de circa 65.000 Nederlanders die vanwege hun banden met pro-Duitse organisaties na dulle dinsdag de wijk namen naar Duitsland. Een deel van hen kwam begin 1945 terug naar Nederland. Hun lotgevallen worden beschreven; de bezwaren van Mussert tegen hun vlucht en zijn bemiddeling om hun terugkeer te bewerkstelligen. Het prestige van de NSB bij de Duitse machthebbers daalde naar een minimum, ondanks pogingen van Mussert het blazoen van zijn NSB op te poetsen, door bijvoorbeeld een bijzondere rechtbank een oordeel uit te laten spreken over het gedrag van vooraanstaande NSB-ers in de septemberdagen. De desintegrerende NSB ontmoette nog slechts minachting bij iemand als Seyss-Inquart, omdat zij op een beslissend moment gefaald had. Hoe weinig Mussert nog voorstelde blijkt wel uit het feit dat hij, om nog ongehinderd door Nederland te kunnen reizen, een in 1942 door Christiansen en Seyss-Inquart getekend doorlaatbewijs vervalste (door van de 2 een 4 te maken), in plaats van aan de Duitsers een nieuw bewijs te vragen. Fascinerend is De Jongs relaas waar hij het, op verschillende plaatsen in dit deel Xb, heeft over de gemoedstoestand van hen die moeten hebben zien aankomen dat de oorlog

'verkeerd' zou aflopen, en dat er strenge rechters klaarstonden om te oordelen. Het is ongerijmd in verband met sommige van deze lieden die des doods schuldig waren te spreken van 'behoud van waardigheid'. Toch zou men dat na lezing van bepaalde passages haast doen. Het tekent de grote objectiviteit van De Jongs betoog.

Dramatisch en vol tragiek is de geschiedenis van het illegale werk in het laatste bezettingsjaar, die De Jong van alle kanten belicht. De aanwas van verzetsstrijders ('laatkomers') na september 1944 deed de reputatie van de illegaliteit geen goed. Het leek alsof velen nog snel hun kans wilden grijpen als held uit de oorlog te komen. Sommige leden van de nieuwe lichtung brachten het verzet in diskrediet door vooral voor privébelangen op pad te gaan. Hoe dan ook werd door de groei van de illegale sector het coördineren van acties moeilijker. Beschreven wordt ook de totstandkoming van de binnenlandse strijdkrachten, onder leiding van prins Bernhard (vanuit bevrijd gebied). Ordedienst, raad van verzet en LKP dienden zich daartoe aaneen te sluiten, wat aanleiding gaf tot veel spanning tussen verschillende categorieën verzetsstrijders. Zoveel spanning zelfs dat mensen en groepen elkaar (ten onrechte, naar De Jong meent) van verraad gingen verdenken, zoals toen J. Thijssen, voormalig commandant van de raad van verzet, in Duitse handen viel. Ook in dit gedeelte van zijn verhaal laat De Jong de lezer intens meeleven met de hoofdpersonen, die allen, uit verschillend hout gesneden, dan weer slagend, dan weer falend, in hun waarde worden gelaten. Zijn biografische uitweidingen (in dit deel onder andere over H. Koot, binnenlands bevelhebber van de BS) fungeren als rustpunten in het betoog en zijn altijd boeiend, soms subliem.

Uitvoerig gaat De Jong in op de in het laatste oorlogsjaar steeds actueler wordende kwestie welke rol na de oorlog voor de illegaliteit zou zijn weggelegd. Een deel van het verzet had geprononceerde denkbeelden over de Nederlandse politiek van voor de oorlog en over de toekomst. Veel illegalen gingen ervan uit dat zij een taak zouden krijgen bij de opbouw van het naoorlogs, al dan niet radicaal vernieuwd bestel. In de politiek bewuste sectoren van het verzet was eensgezindheid echter, waar het op concrete uitwerkingen van het toekomstbeeld aankwam, ver te zoeken. Elke groep had haar eigen wensen en verwachtingen, en bekeek die van andere soms met argwaan. Te noemen valt bijvoorbeeld de CPN, die als partij in het verzet ging en in haar illegale werk het oog voortdurend gericht hield op haar positie na de oorlog. Andere groeperingen (onder meer de ordedienst) waren er juist op gespitst de communisten de pas af te snijden. Maar ook de ambities van de OD werden door sommigen met zorg bezien. De instelling van het college van vertrouwensmannen, dat in de overgangstijd tussen de val van het bezettingsregime en de overkomst van de regering het burgerlijk gezag zou moeten uitoefenen, was mede bedoeld om de OD in toom te houden. Zo brengt De Jong de stellingen die links en rechts tegen het einde van de oorlog werden betrokken, nauwkeurig in kaart. De grote lijnen van het gemanoeuvreren waren uit andere publikaties wel bekend, maar hier wordt het allemaal in een groot logisch verband en in details aan de lezer voorgelegd, waardoor een aantal leemten in kennis en inzicht wordt gevuld.

De in dit deel van *Het Koninkrijk* gegeven beschrijving van alles wat zich rond de bevrijding afspeelde is sober en indrukwekkend. Het laatste vooral door de wijze waarop de auteur erin slaagt de emoties van degenen die het meemaakten en ondergingen, zowel de enorme vreugde als het alomtegenwoordige leed, voelbaar te maken. De zeggingskracht van De Jongs proza bereikt in zijn verslag van die gedenkwaardige, schimmige dagen — er vielen bij verspreide schietpartijen nog veel slachtoffers — een hoogtepunt.

Kortom, schrijver dezes voelt bij het lezen van dit deel (en andere) van *Het Koninkrijk* weinig anders dan bewondering voor De Jongs aanpak. Ongetwijfeld zal niet elk uitgesproken oordeel

en elke perceptie juist zijn. Ook De Jong zal zich meermalen hebben laten leiden door niet besepte vooringenomenheid, of eenvoudigweg misgegrepen hebben. Belangrijker is dat niemand die over de oorlog schrijft om dit grote werk heen kan. Het wordt ofwel als bron gebruikt, of men zei zich, wat ieders goed rechten bij eerlijk meningsverschil zelfs ieders plicht is, ertegen af. De Jong heeft wat betreft geïnvesteerde tijd de grootste menselijkerwijs denkbare, en in ieder geval een in Nederland ongeëvenaarde prestatie geleverd. De bestede tijd moge op zichzelf geen maatstaf voor waardering zijn, van fundamentele kritiek van andere historici is nauwelijks sprake geweest. Toch was de Nederlandse historische wereld tot nu toe nooit echt uitbundig met zijn lof. Kwam dat doordat er veel collegae-historici zijdelings bij het project betrokken zijn geweest (zie De Jongs 'Verantwoording' in deel 13), zodat er haast van een gezamenlijk project kan worden gesproken? Het is te hopen, want anders zou het lijken alsof die historische wereld zo in elkaar zit dat zij noch tot het voeren van een echte discussie geneigd is, noch in staat tot het royaal geven van ere aan wie ere toekomt.

D. F. J. Bosscher

P. M. M. A. Bronzwaer, *Maastricht bevrijd. 'En toen?', I, Een schets van gebeurtenissen in en om Maastricht tussen juni 1944 en september 1945* (Maastricht: Stichting Historische Reeks Maastricht, Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1989, 128 blz., ISBN 90 7035 647 3 (Stichting Historische Reeks Maastricht), ISBN 90 232 2486 8 (Van Gorcum)).

Het historisch bewustzijn in Nederland lijkt vooral te gedijsen rond herdenkingen. Ook dit boekje, het eerste deel van een serie van twee, hoort duidelijk thuis in de stroom van regionaal-historische gelegenheidspublicaties die nog steeds elke vijf jaar verschijnen om de Duitse aftocht in 1944-1945 te verhalen.

De opzet is traditioneel. De auteur opent met een korte beschouwing over de militaire ontwikkelingen tot de intocht van de Amerikaanse 'Old Hickory'-divisie in de Limburgse hoofdstad. En passant beslecht hij een jarenlang dispuut tussen de dorpen Mesch en Noorbeek over de vraag waar de Amerikanen het eerst Nederlands grondgebied betraden. In het tweede hoofdstuk staat de bevrijding zelf centraal. Vervolgens komt de rol van het Militair Gezag ter sprake, ook in relatie tot de twee, elkaar beconcurrerende OD-groepen en de *Civil Affairs Division* van de geallieerden. In het vierde hoofdstuk bespreekt Bronzwaer de lotgevallen van de eerste krant op bevrijd grondgebied, de *Mededeelingen van den Nederlandschen Orde-Dienst*. Dit stukje pershistorie wordt gevolgd door een bijzonder boeiende verhandeling over het lot van de politieke delinquenten. Doordat het archief van de NSB en aanverwante organisaties in handen van het verzet was gevallen en men weinig kieskeurig was bij het oppakken van (vermeende) collaborateurs, zuchtten weldra enkele duizenden achter slot en grendel, en dat onder weinig benijdenswaardige omstandigheden. De auteur, gefascineerd door dit thema, heeft kritiek op het optreden van het Militair Gezag dat zich 'onvoldoende heeft ingespannen om de materiële omstandigheden van de gedetineerden te verbeteren' (93). Een hoofdstuk over het herstel van de vernielde oeververbindingen en een uitvoeriger relaas van het voedsel-, kleding- en schoeiselgebrek dat Maastricht nog geruime tijd teisterde, completeren de stadsgeschiedenis.

Deze uitgave zal ongetwijfeld een breed lokaal lezerspubliek bereiken. De verzorgde vormgeving draagt daartoe bij. Het aardige van het boekje, en daarmee onderscheidt het zich in positieve zin van veel soortgelijke gelegenheidswerkjes, is dat de auteur nog eens duidelijk